

Juozas Gabrys Tautų Sąjungos užkulisiuose: politinė veikla*

Monika Šipelytė

Humanitarinių mokslų daktarė, mokslo darbuotoja
Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Naujosios istorijos katedra
El. paštas: monika.sipelyte@if.vu.lt

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama Juozo Gabrio politinė veikla Ženevoje, Tautų Sąjungos aplinkoje 1927–1939 m. Tyrimo tikslas yra atskleisti, kaip jo veikla iš žurnalistinių ir verslo interesų peraugo į siekį daryti įtaką Lietuvos diplomacijai. XX a. ketvirtajame dešimtmetyje Ženevoje veikė Lietuvių informacijos biuras, kuris nereguliariai buvo remiamas Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos, bet daugumą savo leidinių Gabrys finansavo pats. Jis ir jo bendradarbiai nevengė provokacinių šmeižto akcijų lietuvių diplomatų ir vyriausybės, ypač Augustino Voldemaro, atžvilgiu, siekdami gauti daugiau užsakymų prolietuviškai propagandai. Šiomis priemonėmis Juozas Gabrys siekė ir pats įsitvirtinti diplomatijoje – gauti postą Užsienio reikalų ministerijoje arba kurioje nors Europos sostinės ambasadoje ir kontroliuoti užsienio politikoje priimamus sprendimus. Kadangi jam to pasiekti nepavyko, jo aplinkos įtaką, kuri tikrai egzistavo, galime matuoti tik informacijos sklaidos apie Lietuvą ir žinių apie Tautų Sąjungos sprendimus atžvilgiais.

Reikšminiai žodžiai: Juozas Gabrys, Tautų Sąjunga, Ženeva, tarpukaris, diplomatija, tarptautinė politika.

Juozas Gabrys and Lithuania at the League of Nations: Political Activity

Summary. The political activity of Juozas Gabrys at the League of Nations in Geneva from 1927 to 1939 is the main subject of this article. He and his colleagues established *Lithuanian Information Bureau* here in the 1930s and worked as journalists. Gabrys also sought to gain a position as a Lithuanian diplomat and the best possibility for that was the post of an ambassador to the League of Nations in Geneva. He thought that his mission was to propagate Lithuanian interests in Western Europe, and the fact that he had started this activity before World War I, should have granted a good and prosperous life for himself as well. Unfortunately, good intentions not always were embodied in the fruitful results. As for the image of the Lithuanian activity in Geneva, not all of Gabrys' actions succeeded in a positive way. Of course, at the surroundings of the League, Lithuania was seen and heard not only from Gabrys' publications, but also from official Lithuanian information agencies and legislations. But maybe his irony and accusations worked as stimulator for other Lithuanian journalists and politicians? And maybe his true role at the scene of diplomacy was not to make the decisions, but to take into account every decision made and explain it to the society of Lithuania and Geneva.

Keywords: Juozas Gabrys, League of Nations, Geneva, interwar, diplomacy, international politics.

* Projektas bendrai finansuojamas iš Europos socialinio fondo lėšų (projektas Nr. 09.3.3-LMT-K-712-19-0063) pagal dotacijos sutartį su Lietuvos mokslo taryba (LMTLT).

Įvadas

Šiame straipsnyje nagrinėjama Juozo Gabrio politinė veikla Ženevoje, Tautų Sąjungos aplinkoje 1927–1939 m. Tyrimo tikslas yra atskleisti, kaip jo veikla iš žurnalistinių ir verslo interesų peraugo į siekį daryti įtaką Lietuvos diplomatijai. Tai pasirinkta kaip tyrimo objektas dėl to, kad Juozas Gabrys buvo ne tik oficialus krikščionių demokratų dienraščio „Rytas“ korespondentas prie Tautų Sąjungos 1927–1935 m., bet ir telkė aplink save įvairių tautybių politikos, kultūros, žurnalistikos veikėjus, su kuriais mezgė asmeninius ryšius, per juos bandė plėtoti verslo, prekybos ir finansų santykius su Lietuva. Taip Gabrys ir jo aplinka siekė formuoti tam tikras interesų grupes už oficialiosios Lietuvos diplomatijos ribų: daryti įtaką Lietuvos užsienio politikai, o gal net perimti lyderystę joje.

Atsižvelgiant į būdus, kuriais buvo siekiama aktyviai veikti politikoje ir daryti įtaką diplomatiniams sprendimams, tyrimas padalytas į tris dalis, kurias atitinka trys straipsnio skyriai. Pagal tai suformuoti uždaviniai:

- 1) Išnagrinėti, kaip ir kodėl Juozas Gabrys kritikavo Lietuvos diplomatų veikimą Ženevoje.
- 2) Įvardyti, koku pretekstu buvo rašomi laišakai prezidentui Antanui Smetonai ir kuriami antivyriausybiniai atsišaukimai.
- 3) Iširti, kaip žurnalistinės ambicijos peraugo į diplomatinės ir kokios aplinkybės lėmė norą grįžti į politiką.

Straipsnis parengtas naudojantis tradiciniais istoriko įrankiais ir metodais: diskurso, teksto naratyvo, dokumento analize, jų išorine bei vidine kritika ir interpretacija.

Lietuvos dalyvavimas Tautų Sąjungos veikloje istoriografijoje nėra plačiai išnagrinėtas, nors publikacijų apie tarpukario diplomatijos istoriją netrūksta. Ši tema imta nagrinėti dar XX a. antrame dešimtmetyje, kai greta pačios Tautų Sąjungos leidžiamų dokumentų ir apžvalgų vertimų buvo pateikiami ir trumpi šios organizacijos kūrimosi aprašymai, pagrindiniai ten nagrinėti Europos valstybių tarptautinių santykių susidūrimai, taip pat Lietuvos atstovų keltos problemos, susijusios su teritoriniais Vilniaus ir Klaipėdos konfliktais¹. Šie klausimai taip pat buvo susilaukę užsienio diplomatijos, teisės ir istorijos tyrinėtojų dėmesio². Vienas pagrindinių šių pozicijų niuansų, kad, be siekio pateikti istorinę analizę, autoriams buvo svarbus jų laiko kontekstas – Tautų Sąjungoje svarstomi ginčai tarp Lietuvos, Vokietijos bei Lenkijos ir bandymas rasti praktinius konfliktų sprendimus, todėl šias pozicijas galime traktuoti ir kaip idėjų istorijos šaltinius.

Sovietinės okupacijos metais Tautų Sąjunga buvo itin mažai tyrinėta, o jeigu ir buvo minima, tai tik griežtai kritikuojant ją kaip imperialistinių valstybių mažoms šalims primestą kenksmingą struktūrą, nepadėjusią lietuviams išspręsti opiausių problemų. Vėlyvojo sovietmečio darbai, ėmęsi nagrinėti „buržuazinės“ diplomatijos istoriją, dėmesį sutelkė į dvišalius konfliktiškus Lietuvos santykius, kaip pagrindinį tyrimo objektą, nuošalyje palikdami visos organizacijos ir jos specifikos analizę³. Lietuvių išėivijos autorių darbai Tautų Sąjungą daugiausia siejo su joje veikusiais politikais ir diplomatais (Antanu Smetona,

¹ A. Jakštas, 1919; P. Klimas, 1923; G. Rutenbergas, 1931; G. Rutenbergas, 1932; V. Sidzikauskas, 1936–1937.

² Consultations, 1928; K. M. Widding, 1930; M. Héliard, 1932; Th. V. Kalijarvi, 1937.

³ R. Žepkaitė, 1980.

Augustinu Voldemaru, Kaziu Škirpa)⁴. Kaip išsamiausia reikėtų išskirti Alberto Geručio Jungtinėse Amerikos Valstijose išleistą veikalą apie buvusį savo „mokytoją“ Dovą Zaunių, 1925–1927 m. akredituotą pasiuntinį Šveicarijoje ir nuolatinį atstovą prie Tautų Sąjungos⁵.

Problema, sunkinanti praktinę lietuvių diplomatų veiklos Tautų Sąjungos aplinkoje analizę, gali būti ne tik laiko distancijos nebuvimas, bet ir tyrimo objekto sutelkimas į konkretų dvišalių ar daugiašalių santykių konfliktą, mažiau dėmesio skiriant lygia greta vykstantiems procesams ir jų kontekstui. Šiuolaikinės Lietuvos istoriografijoje įsitvirtinusių instrumentišką prieigą prie Tautų Sąjungoje vykusių procesų geriausiai atspindi Gintauto Vilkelio monografija⁶. Tiesa, tai kol kas vienintelė lietuviškai parengta monografija apie dvišalius santykius tarpukariu, Tautų Sąjungą matant kaip erdvę atvejo studijai. Tačiau joje nenutolstama nuo Lenkijos ir Lietuvos konflikto dėl Vilniaus – tai pasakojimo tiek apie Lenkiją, tiek apie visą Tautų Sąjungą šerdis. Taip pat mažai remiamasi iki knygos pasirodymo išleistais smulkesniais tyrimais, kurie nagrinėjo glaudžiai su Tautų Sąjunga susijusius klausimus, svariai prisidedami prie valstybingumo ir tarptautinių santykių problemų, su kuriomis sunkiai tvarkėsi lietuviškoji diplomatija, suvokimo⁷.

Tautų Sąjungos politikos ir sprendimų analizė yra išsamiai atlikta tiek Lietuvos⁸, tiek kitų šalių istorikų⁹, o istoriografijos tradicija pradėta lygia greta su organizacijos veikla – tiek propagandiniais, tiek moksliniais tikslais, apie Tautų Sąjungos veikimą buvo itin daug rašoma jau tarpukariu. Kadangi Lietuvos vieta joje ir politiniai sprendimai taip pat pradėti vertinti panašiu laiku, t. y. prieš šimtmetį, į tokios organizacijos veiklą verta pažvelgti kitokiu žvilgsniu ir siekiant išsiaiškinti veikimą Ženevoje labiau kaip politinės kultūros ir diplomatijos užkulisių reiškinių, Lietuvos visuomenę ir intelektualus veikusių nebūtinai tik per tiesiogiai priimtų sprendimų pasekmes. Juozo Gabrio veikla, politinės ambicijos ir ryšiai – ryškūs pavyzdžiai, atskleidžiantys šios perspektyvos pagrindumą.

Juozo Gabrio veikla tarpukariu yra trumpai aprašyta Alfonso Eidinto biografijoje „Slaptasis lietuvių diplomatas“¹⁰. Šioje knygoje autorius daugiausia dėmesio skiria Gabrio veiklai Pirmojo pasaulinio karo metais, todėl vėlesnieji dešimtmečiai aptarti fragmentiškai ir reikalauja išsamesnės analizės. Rašydamas biografiją tarsi nuotykių romaną, Eidintas Gabrio politinius tekstus vartoja kaip iliustraciją, reikalingą jo pasirinktam personažo tipui pagrįsti, o ne kaip idėjų ir veiklos atspindį. Sieksime užpildyti šią spragą.

Gabrio aplinkos žmonės – lietuviai, prancūzai, šveicarai – yra susilaukę istorikų dėmesio, tačiau tik atskiruose straipsniuose, daugiausia juos siejant su veikla Pirmojo pasaulinio karo metais¹¹. Išimtis yra tik Eduardo Turausko biografija, apimanti visą jo

⁴ A. Merkėlis, 1964; J. Augustaitis, 1966; A. Voldemaras, 1976; A. Gerutis, 1981.

⁵ A. Gerutis, 1982.

⁶ G. Vilkelis, 2006.

⁷ A. E. Senn, 1966; Č. Laurinavičius, 1992; Z. Butkus, 1993; Z. Butkus, 1998; A. Kasperavičius, 2002, p. 50–71.

⁸ V. Žalys, 2007.

⁹ O. Halecki, 1920; La Société des Nations, 1926; M. Leroy, 1932; A. Bregman, 1932; A. Zimmermann, 1936; F. P. Walters, 1952; M. Fosse, 1998; P. David, 2000; M. Suski, 2011, p. 39–77; M. Grandjean, 2018.

¹⁰ A. Eidintas, 1992.

¹¹ B. E. Colliander, 1935; E. Demm, 2002; J. Esculles, V. Petronis, 2016, p. 340–356; M. Farrokh, 1991; J. H. Hoffman, 1972, p. 594–602; S. Pivoras, 2009, p. 23–32; A. E. Senn, 1996, p. 312–320; D. R. Watson, 1995, p. 1191–1206.

aktyvios veiklos laiką¹², ir kai kuriuos mums rūpimus klausimus aptarianti Petro Klimo biografija bei jos autorės disertacija¹³.

Šiame tyrime naudojami įvairių grupių šaltiniai: 1) autoriniai tekstai, kurie apima straipsnius, knygas, viešai ar privačiai pasakytas kalbas, interviu. Šiai grupei taip pat galime priskirti Juozo Gabrio straipsnius, publikuotus spaudoje, bei „laiškus“ valstybės prezidentui Antanui Smetonai, kurie sklido ir viešumoje. Tai yra mažiausiai tyrinėta šaltinių bazė; 2) privati korespondencija, kuri gelbsti norint iširti veiklos motyvus ir viešai neskelbtas intencijas; 3) oficialūs institucijų dokumentai – Tautų Sąjungos, Lietuvos Respublikos valdžios įstaigų ir kitų Europos šalių politikų bei diplomatų raštai, posėdžių protokolai, sprendimų komentarai, veiklos ataskaitos ir tarpusavio susirašinėjimas; 4) atsiminimai¹⁴ ir autobiografijos¹⁵ – itin atsargiai faktų patikimumo atžvilgiu vertintini šaltiniai, bet turtingi siekiant atkurti oficialius ir neoficialius diplomatų bendradarbiavimo tinklus, atskleidžiantys jų pažiūras tekstų kūrimo laiku, nuomonių ir ryšių tarpusavyje kaitą, galintys iš dalies padėti užpildyti oficialių šaltinių trūkumus.

Didžioji naudotų šaltinių dalis yra saugoma archyvuose Vilniuje: Lietuvos centriniam valstybės archyve (toliau – LCVA, f. 383, 668, 922) ir Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – VUB RS, f. 1, f. 155). Asmeninis Juozo Gabrio archyvas yra būtent pastarajame, Alberto Geručio fonde (f. 155, b. 949–1055). Taip pat naudoti Šveicarijos archyvuose esantys šaltiniai: Šveicarijos federaliniame archyve (*Swiss Federal Archives*, toliau – SFA) ir Tautų Sąjungos archyve (*Les Archives de la Ligue des Nations*) saugomi įvairūs dokumentai.

Kalbant apie Juozą Gabrių, historiografijoje dažnai pasitelkiama politinio avantiūristo etiketė. Nors jis pats skatino legendų apie save kūrimą, tačiau, atmetę šią įvaizdžio su-reikšminimo perspektyvą, galime pamatyti, kad iš tiesų tai nieko nepasako nei apie jo santykį su politika, nei apie veikimo būdus. Tad manome tikslinga yra išsiaiškinti, koks turinys slepiasi po skambiomis pravardėmis, ir paieškoti praktinių interesų, apskaičiuotų ėjimų: galbūt išties šio veikėjo politiniame gyvenime būta daugiau drausmės, mažiau dramos?

1. Autoritarinės Lietuvos diplomatų kritika ir veikla opozicijoje

Juozo Gabrio reportažuose, kurie gausiausiai Lietuvos spaudoje buvo publikuojami 1927–1931 m., buvo siekiama aptarti tuo metu Tautų Sąjungoje svarstomus su Lietuva susijusius klausimus.

Pagrindinės idėjos, kurias atskleidžia Juozo Gabrio publicistiniai tekstai, yra susijusios su dviem klausimais, lydėjusiais Lietuvos delegaciją Ženevoje per visą tarpukarį, – tai konfliktas su Lenkija dėl Vilniaus ir Vilniaus krašto ir permainingi santykiai su

¹² J. V. Čiplytė, 2016.

¹³ V. Bukaitė, 2016; V. Bukaitė, 2013.

¹⁴ E. Turauskas, 1990; P. Klimas, 1991; A. Voldemaras, 1992; V. Sidzikauskas, 1994.

¹⁵ J. Gabrys, 1920; J. Gabrys, 2007; E. Demm, Ch. Nikolajew, sud., 2013.

Vokietija dėl Klaipėdos krašto priklausomybės¹⁶. Abiem šiais klausimais Gabrys turėjo itin griežtą nuomonę: Vilniaus krašto atgavimas turėjo būti matomas kaip strateginis Lietuvos užsienio politikos klausimas, o Klaipėda – kaip visos Europos politikoje svarbus faktorius. Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje požiūris į šiuos du klausimus buvo pradėtas jungti į vieną užsienio politikos koncepciją: keisti draugišką toną Vokietijos atžvilgiu į griežtą oponentų jos veiksams ir, drauge su lenkais, matant ją kaip bendrą priešą, „perkrauti“ dvišalius santykius, Lietuvai Vilniaus neatsisakant, o darant ją naudingą mainų objektu. Buvo tikima, kad tokia pozicija iš tiesų galėtų turėti įtakos didžiųjų Europos galybių politikos žaidime. Tad kaip žurnalistika pereina į „politikavimą“? Ar Gabrys iš tiesų turėjo politinių ambicijų?

Nors aktyviausiai politikoje ir diplomatijoje Juozas Gabrys reikšėsi Pirmojo pasaulinio karo metais, susikūrus nepriklausomai Lietuvai, jis stengėsi dalyvauti visuose svarbiausiuose jaunos valstybės įvykiuose, nors joje nesilankė iki pat 1926 m. Tai, kad Gabrys iš politinės arenos nebuvo pasitraukęs iki 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, rodo jo susirašinėjimas su Juozu Miliuku. Leitenantas, Žemės ūkio ministerijos tarnautojas, Juozas Miliukas – tai Gabrio pažintis, užmegzta XX a. trečiajame dešimtmetyje, ieškant bendradarbių savo verslo sandėriams ir savo politinių idėjų šalininkų.

J. Miliukas rašo Gabriui, kviesdamas dėtis prie naujai kuriamos politinės partijos: „Tamstos sugrįžimas Lietuvon, Kaunan, yra labai reikalingas. <...> Aš iš savo pusės Tamstos dalyvavimui Lietuvos politiškame gyvenime dirvą ruošiu. Ir jeigu mums su pp. Prof. Vailioniu ir V. Cegelsku ir nepasiseks padaryti biznio, tai su L[ietuvos] D[arbo] Žmonių partija, esu tikras, kad dalykai eis gerai. <...> Vienas aktyvus iš šios partijos narių išsitarė, kad Tamstai tektų net atsistoti priešaky šios partijos, t. y. tapti jos lyderiu.“¹⁷ Iš tiesų Gabriui žadama šlovė ir triumfas: „Liepos dieną (galima būtų ir anksčiau) įvyksta L.D.Ž. Partijos visuotinis susirinkimas, kurioj teks Tamstai paimti lyderio garbingą vietą ir atsistoti Lietuvos tautos darbo žmonių priešakyn kad vesti ją Vilniun.“¹⁸ Deja, nežinome, ar įkūrimas ir tolesnė veikla pavyko ir ar iš tiesų Gabrys ėmėsi kokių nors žingsnių išpildyti šiems kolegų lūkesčiams.

Žinome tik tiek, kad būtent tuo metu Gabriui buvo pasiūlytos konsulo pareigos Karaliaučiuje ir jis su užsidegimu ėmėsi pirmojo (ir vienintelio) savo oficialaus posto Lietuvos Respublikos diplomatinėje tarnyboje¹⁹. Nors po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo Gabrys privačiame susirašinėjime užsimena apie savo pasitraukimą iš politikos²⁰, jo neišleistų straipsnių juodraščiuose randame svarstymus apie poperversminės Lietuvos santvarkos legalumą ir referendumo reikiamybę jai įtvirtinti²¹. Taip pat jis netrukus pradeda rašyti

¹⁶ Šis straipsnis yra straipsnio „Juozo Gabrio veikla Tautų Sąjungos užkulisuose: žurnalistika ar diplomatija?“ tęsinys (daugiau žr. M. Šipelytė, 2021). Jame buvo aptarti Juozo Gabrio žurnalistiniai ir verslo interesai, suteikę lėšų ir paskatų tęsti politinę veiklą, apie kurią kalbama šiame straipsnyje.

¹⁷ Juozo Miliuko laiškas Juozui Gabriui, Kaunas, 1925-03-26, in: LCVA, f. 668, ap. 2, b. 10, l. 130–131.

¹⁸ Juozo Miliuko laiškas Juozui Gabriui, Kaunas, 1925-03-31, in: VUB RS, f. 155, b. 982, [l. n.].

¹⁹ Alberto Geručio sudaryta trumpa Juozo Gabrio biografija, in: VUB RS, f. 155, b. 984, [l. n.].

²⁰ Jono Šliūpo laiškas Juozui Gabriui, Kaunas, 1927-04-10, in: LCVA, f. 668, ap. 2, b. 10, l. 136 a. p.

²¹ Juozas Gabrys, Apie Konstitucijos taisymą [rankraštis, po 1926 m. gruodžio 17 d.], in: VUB RS, f. 155, b. 974, [l. n.].

apžvalgas opoziciniame krikščionių demokratų dienraštyje „Rytas“, pavadindamas jas „Laiškais iš Ženevos“²². Vien jau tai, kad publikacijos atsiranda tokiaame leidinyje, rodo jį neužimant neutralios pozicijos valdžios pasikeitimo ir politinių įvykių atžvilgiu.

Kita aplinkybė, lėmusi Gabrio troškimą būti matomam politinių įvykių sukuryje, buvo būtent Ženeva – tarpukario europinės politikos centras. Čia Gabrys persikėlė ir perkėlė visą savo veiklą vos tik pasibaigė Paryžiaus taikos konferencija ir naujai įkurtos Tautų Sąjungos posėdžiai pradėti rengti būtent Ženevoje²³. Pavyzdžiui, Vaclovas Sidzikauskas prisimena, kad jam atstovaujant Lietuvai Tautų Sąjungos komisijos posėdyje, kuriame buvo svarstomas Lietuvos žydų skundas dėl privalomų lietuviškų iškabų Kaune, dar 1924 m. teko asmeniškai susitikti su Gabriu, kuris... jį šaukė į dvikovą! Gabrys kaltino Sidzikauską užkirtus kelią jo kandidatūrai į užsienio reikalų ministrus, todėl turįs atsakyti savo garbe. Dvikova neįvyko, Sidzikauskui viską nuleidus juokais, bet net iš tokio trumpo blykstelėjimo galime įsivaizduoti, kokios buvo Gabrio ambicijos, kurios netgi nebuvo itin slepiamos nuo kitų lietuvių veikėjų. V. Sidzikauskas apibūdina tolesnį, žurnalistikos ribas iš tiesų šiek tiek peržengiantį Gabrio veikimą: „Tautų Sąjungos Tarybos posėdžius, kai būdavo svarstomi Lietuvai svarbūs klausimai, akylai sekė, ieškojo priekabių, kartais net garsiai replikavo. Vėliau jis ypač terorizavo dr. Dovą Zaunių, kai šis, būdamas Lietuvos užsienio reikalų ministru, atvykdavo į Ženevą ir gindavo Lietuvos teises bei interesus.“²⁴ Taip pat nevengta kritikuoti lietuvių diplomatų ir pačios Tautų Sąjungos sprendimų, tiek privačiai, tiek spaudoje, kiek tai leido cenzūra.

Tad pirmiausia panagrinėkime, kaip istoriografijoje vertinamas Gabrio balansavimas tarp žurnalistikos ir siekio ja pridengti savo politines ambicijas. Alfonsas Eidintas teigia, kad Gabrys šių ambicijų net neslėpė ir, pavyzdžiui, 1927 m. jo vyriausybei siųstus pranešimus įvardija kaip „specialisto siūlymus ir net patarimus“. Tuo pat metu Gabrys siūlo „naudodamasis iš seno pasilikusiais ryšiais, privačiu būdu stabdyti biaurią Lenkų propagandą prieš mus. <...> Tatai aš esmi pasiryžęs atnaujinti „Lietuvos Informacijų biurą“²⁵. Eidintas teigia, kad biuro veiklai lėšų buvo rasta ir jis buvo panaudotas kontaktams su lenkų atstovais, o Gabrys sugebėjo dirbti, įveikęs savo antipatiją Voldemarui²⁶. Tai stebina todėl, kad net viešuose savo pasisakymuose tuo metu Ministro Pirmininko veiklą Gabrys vertino tikrai neigiamai – esmine jo taktine klaida įvardijo sutikimą Vilniaus lietuvių klausimą spręsti taikant mažumų procedūrą – tarsi pripažindamas Lenkijos suverenumą tame krašte²⁷. Iš tiesų, nežinome, ar tuometinis spaudos biuro veikimas davė apčiuopiamų vaisių leidybine prasme – arba bent jau neturime išlikusių šaltinių. Bet Gabrio indėlių į Lietuvos vyriausybės sutikimą su Tautų Sąjungos priimtu rekomendaciniu 1927 m. gruodžio 10 d. sprendimu dėl karo padėties tarp Lenkijos ir Lietuvos

²² M. Šipelytė, 2021, p. 37–40.

²³ G. Gutenbergas, 1931, p. 12–15; G. Vilkelis, 2006, p. 29–34.

²⁴ V. Sidzikauskas, 1994, p. 97.

²⁵ Juozo Gabrio laiškas Augustinui Voldemarui, 1927 11 17, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 230; A. Eidintas, 1991, p. 218.

²⁶ A. Eidintas, 1992, p. 223.

²⁷ Juozas Gabrys, XIX Laiškas iš Ženevos. Voldemaro su Zaleskiu imtynės. XII-9 d., in: *Rytas*, 1927 12 12–13, Nr. 280 (1165), p. 1, ir Nr. 281 (1166), p. 2 (pabaiga).

panaikinimo bei diplomatinių santykių užmezgimo Eidintas įvardija kaip tikrai buvusį, nors sunkiai pasveriamą²⁸.

Nors turime įrodymų, kad Gabrys iš tiesų susitikinėdavo su Lietuvos pareigūnais Ženevoje²⁹, visgi derėtų matuoti ne tiesioginę jo įtaką sprendimų priėmimui, o spaudos formuojamą visuomenės ir diplomatų požiūrį į dažniausiai jau įvykusius faktus ir sprendimus – tai Gabrys tikrai vykdė ir tam turėjo įtakos. Bet ar jo pastabos turėjo įtakos dar iki vyriausybei imantis veiksmų?

Pirmiausia, Gabrys siekė išitraukti į bendrą oponavimą vyriausybės vykdomai politikai su krikščionių demokratų partijos lyderiais ir JAV lietuvių organizacijų vadovais³⁰. Leonardas Šimutis, JAV lietuvių katalikų laikraščio „Draugas“ vyr. redaktorius, laiške Juozui Gabriui ir Leonui Bistrui, krikščionių demokratų partijos lyderiui, sutinka dalyvauti bendroje spaudos akcijoje, tačiau ne visai sutinka su Gabrio atsisaukimų tekstu: „Tamstų akcijai pilnai pritariame. Kabely pasikalbėjome, kad išbrauktumėte „neteisėta vyriausybė“, ne dėl to, kad tai neteisinga būtų, bet dėl to kad manėm, jog tas galėtų Lietuvos reikalui pakenkti. P. Gabrys, rodos, gauna „Draugą“, tai žino mūsų nusistatymą dėl Voldemaro nevykusios politikos. Federacija ir visos mūsų centrinės organizacijos yra su Jumis. „Draugas“, kurį aš redaguojau, Krikš. Dem. sargu vadina.“³¹ Tiesa, viešai kritikuodamas Ministrą Pirmininką, Gabrys siūlė alternatyvą – remti demokratiškesnius judėjimus ir partijas³². Ši veiksmų programa atskleidžia, kad nebuvo apsiribojama nepalankių vyriausybei žinių platinimu, bet ir tikimasi, kad atsiras galimybė keisti vyriausybės veikimo kryptį, o gal net pačią vyriausybę.

Matome, kad Gabrio kolegos pristabdydavo jo lengvabūdiškus pareiškimus ir neleisdavo daryti skubotų sprendimų. Jis su šiais žmonėmis derino ne tik spaudos ir propagandos reikalus, bet ir konkrečias reakcijas į Lietuvos delegacijos Ženevoje veikimą. Kaip teigia Eidintas, „Voldemaro taktika derybose su Lenkija sukėlė ir dideles komplikacijas, juo buvo nepatenkinti didžiųjų valstybių vadovai“³³. Atsižvelgdamas į tokią situaciją, Gabrys taip pat ieškojo sąjungininkų Šveicarijoje: „Gerbiamasai, esmi Ženevoj. Nuotaika čia visų prieš mus. Atsisakymas Vold[emaro] atvykti visaip interpretuojamas ir daro labai blogo įspūdžio. Atsižvelgdamas į tokią nuotaiką, svyruoju, ar bus naudinga Lietuvai įteikti Amerikiečių protestą, viskas tam yra paruošta“, – rašo jis savo bičiuliui Eduardui Turauskui³⁴. Galėtų kilti klausimas, ar Gabrio išitraukimas į opoziciją, o ypač aršūs vieši pareiškimai, kompromitavo krikščionių demokratų veiklą? Negalime patvir-

²⁸ A. Eidintas, 1991, p. 221.

²⁹ Broniaus Kazio Balučio (Užsienio reikalų ministerijos Generalinio Sekretoriaus) telegrama Juozui Gabriui, Kaunas, 1927-11-28, in: VUB RS, f. 155, b. 963, l. 233; Konstantino Olšausko laiškas Juozui Gabriui, Kaunas, [1927 m.?], in: VUB RS, f. 155, b. 974, [l. n.].

³⁰ Leono Bistro laiškas Juozui Gabriui, Prancūzija, [1928]-03-03; Leono Bistro atvirlaiškis Juozui Gabriui, 1928-03-12, in: VUB RS, f. 155, b. 974, [l. n.].

³¹ Leonardo Šimučio („Draugo“ redaktoriaus) laiškas Juozui Gabriui ir Leonui Bistrui, Čikaga, 1928-02-20, in: VUB RS, f. 155, b. 963, l. 317.

³² Leonardo Šimučio („Draugo“ redaktoriaus) laiškas Juozui Gabriui ir Leonui Bistrui, Čikaga, 1928-02-20, in: VUB RS, f. 155, b. 963, l. 317.

³³ A. Eidintas, 1992, p. 224.

³⁴ Juozo Gabrio laiškas Eduardui Turauskui, Ženeva, 1928-03-07, in: VUB RS, f. 155, b. 963, [l. n.].

tinti šio teiginio, nes „vidinė drausmė“ sulaikydavo nuo išsišokimų, o nesusiklostanti palanki situacija – nuo didelių bendrų akcijų. Gabrio asmeninės veiklos būdai visiems buvo žinomi, taigi iki tam tikros ribos toleruojami.

1928 metų vasarą Juozas Gabrys ėmė rašyti tiesiogiai Augustinui Voldemarui. Žinomi ir istoriografijoje aptarti jo perspėjimai dėl Lenkijos sąmokslu prieš Lietuvą, netgi galimo karinio puolimo ir šnipų artimoje premjero aplinkoje pavojaus³⁵. Eidintas teigia, kad toks principingas Gabrio susirašinėjimas apeinant lietuvių diplomatus geriausiai atskleidžia jo kritišką poziciją pastarųjų atžvilgiu³⁶. Papildyti šią mintį galima tuo, kad Gabrio pabrėžiamos problemos ir nuolat akcentuojamos diplomatų darbo spragos turėjo vyriausybei suponuoti, kad jis tikrai geriau atliktų šį darbą, paskirtas oficialiu Lietuvos atstovu Ženevoje, nors tuo metu Gabrys niekur tiesiogiai to neįvardijo.

Lietuvių diplomatų veiklos vertinimą ir reakciją gerai iliustruoja pavyzdys, kaip laisvai Gabrys interpretuodavo lietuvių veikimą Ženevoje aptariančius užsienio spaudos pranešimus. Po įvykiais audringos 1928 m. vasaros, rugsėjį prasidėjus Tautų Sąjungos Tarybos sesijai, kilo mažas skandalėlis, kad paskiriant reporterį (neutralų konkretaus klausimo tyrėją) lenkų–lietuvių byloje, į rinkimų posėdį nebuvo pakviesti lietuvių atstovai. Šveicarų spaudoje atsirado pranešimų, kad lietuviai nedalyvavo, nes jų delegatų niekur nebuvo galima rasti, ir juokauta, jog tarsi Lietuva dar nėra išbraukta iš Europos žemėlapiu, o jos delegatai jau dingę³⁷. Po kelių dienų generalinis sekretorius oficialiame Tautų Sąjungos organe „Le Journal de la Societé des Nations“ įdėjo atsprašymą dėl šio nesusipratimo³⁸ – visos neutralių stebėtojų skyrimo procedūros būtent ir yra tokios, kuriose nedalyvauja nė viena suinteresuota šalis, todėl įvyko klaida ir lietuvių delegatų dalyvavimo nereikėjo pasigesti. Tačiau šis įvykis ir jo atgarsiai neprasprūdo pro Gabrio akis – jis dar ilgai savo laiškuose citavo šį incidentą ir didžiųjų valstybių pažadus „išbraukti Lietuvą iš Europos žemėlapiu“, jeigu ir toliau jos delegatai Ženevoje bus tokie neatsakingi³⁹. Gabrys piktindavosi ne tik posėdžių nelankymu, Zauniaus⁴⁰ ir Sidzikauskos⁴¹ kompetencijos trūkumu svarstant Lietuvai aktualius ekonominius klausimus, bet ir

³⁵ Juozo Gabrio laišakai Augustinui Voldemarui, [Ženeva?], 1928-07-14; 1928-08-01; 1928-08-11; LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 228–30.

³⁶ A. Eidintas, 1992, p. 225.

³⁷ Etat Actuel des Negociations entre la Pologne et la Lithuanie, in: *La Suisse*, Ženeva, 1928-09-12, p. 2.

³⁸ Iškarpa iš „Le Journal de la Societé des Nations“, Nr. 13, 1928 09 16, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 220.

³⁹ Juozo Gabrio laiškas Prezidentui Antanui Smetonai, Ženeva, [1928 m. rugsėjis?], in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 224; „Jau kalbama apie Lietuvos išbraukimą iš Europos žemėlapiu“ (Juozo Gabrio laiškas Didžiai Gerbiamam Ponui Viršinininkui [kariuomenės vadui?], Ženeva, 1928 11 18, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 213–213 a. p.).

⁴⁰ Dr. Dovas Zaunius (1892–1940) – teisininkas, Mažosios Lietuvos politinis veikėjas, diplomatas. 1911 m. baigė Tilžės gimnaziją, studijavo Miuncheno, Halės, Berlyno universitetuose, o Karaliaučiaus universitete 1917 m. apgynė baudžiamosios ir civilinės teisės daktaro disertaciją. 1919–1920 m. – Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktorius, nuo 1920 m. Lietuvos reikalų patikėtinis Latvijoje, nuo 1921 m. – Estijoje; 1923–1925 m. nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Čekoslovakijoje, Rumunijoje, o 1925–1927 m. – Šveicarijoje ir nuolatinis atstovas Tautų Sąjungoje.

⁴¹ Vaelovas Sidzikauskas (1893–1973) – teisininkas ir diplomatas; 1911 m. baigė Veiverių mokytojų seminariją, 1916–1918 m. – teisę Maskvos universitete; 1919 m. pradėjo dirbti Lietuvos diplomatinėje tarnyboje – Lietuvos misijos Šveicarijoje pirmuoju sekretoriumi, laikinuoju reikalų vedėju, nuo 1922 m. atstovu Berlyne, nuo 1925 m. – Vienoje ir Berne, 1931–1932 m. atstovas Londone; 1927 m. panaikinus nuolatinę Lietuvos atstovybę prie Tautų Sąjungos, atstovavo Lietuvai svarstant kai kuriuos klausimus Tautų Sąjungoje, 1931–1932 m. buvo Lietuvos atstovas Nuolatiname tarptautiniame teisingumo tribunole Hagoje.

atsainiu požiūriu į patį dalyvavimą šios organizacijos veikloje bei Lietuvos galimybes joje pasireikšti. Pabrėžęs, kad pats asmeniškai kalbėjosi su Sidzikausku ir jį „auklėjo“, kaip reikia elgtis Tautų Sąjungos Tarybos posėdžiuose, Gabrys savo skundo prezidentui nuorašus siuntė ir tuo metu Ministrą Pirmininką pavaduojančiam Antanui Tūbeliui, teigdamas, jog „po pasikalbėjimų Sidzikauskas ėmė lankyti posėdžius, Zaunius vis dar negrįžta“⁴².

Istoriografijoje šie Gabrio viražai ir delegacijos narių skundimas jų vadovybei interpretuojami kaip Gabrio neišsipildžiusių ambicijų pasekmė. Eidintas teigia, kad „delegacijos skundimas matyt reiškė tai, kad su Gabriu ir jo siūlymais visiškai nesiskaityta. Šios nuoskaudos jis neįstengė nusišluoti ir visą pyktį išliejo ant sunkioje situacijoje atsidūrusių Lietuvos diplomatų“⁴³. Nors istorikas vengia griežtai vertinti tiek delegacijos, tiek Gabrio veikimo tikslumą ar naudingumą Lietuvos politikos sėkmingumo Tautų Sąjungoje atžvilgiu, aišku, kad šie vidiniai nesutarimai tikrai nepadėjo efektyvesniam klausimų sprendimui, o juolab teigiamo Lietuvos įvaizdžio Europos žurnalistų ir politikų akyse formavimui. Bet ar tikrai Gabrio skundai tebuvo jo perdėtų ambicijų padarinys, noras išlieti nuoskaudą?

Skaitydami Šveicarijos federalinės slaptosios policijos sekimo bylą, kuri Juozui Gabriui buvo užvesta 1920–1927 m. laikotarpiu⁴⁴, randame šiek tiek kitokią interpretaciją. Vėlesniuose raportuose bei Gabrio apklausos protokoluose, kuriuos surašė jau kantonų policijos atstovai, bendras Gabrio veiklos Tautų Sąjungos aplinkoje 1928–1929 m. aprašymas nekinta: jis rašė reportažus lietuviškiems dienraščiams ir kartais dalyvaudavo nepolitinėse konferencijose, pats leido Lietuvos valdžią ir ypač Voldemarą kritikuojančius leidinius, o jį nušalinus, Lietuvos vyriausybės buvo samdomas sekti ir pranešinėti apie Lietuvos delegacijos veiklą Ženevoje, tiesiogiai prie jos neprisidedant⁴⁵. Kadangi ši medžiaga mūsų aptariamuoju laiku nebuvo žinoma Lietuvos pareigūnams ir informacija nebuvo lyginama su lietuviškųjų šaltinių informacija, šveicarų stebėjimų rezultatus taip pat reikėtų vertinti kritiškai. Šių pareigūnų tarpusavio korespondencijoje dalijamasi žiniomis apie Gabrį ir pabrėžiama, kad jį ypač atidžiai reikia stebėti Tautų Sąjungos Tarybos sesijų metu, tačiau tuometiniai raportai apie jo veiklą nėra itin išsamūs⁴⁶. Prie Gabrio pozicijos Lietuvos valstybės atžvilgiu grįžus XX a. ketvirtajame dešimtmetyje, jau remiamasi jo paties pasakojimu apie buvusį laiką ir kartojama išvada, kad trūksta įrodymų, jog jis būtų dirbęs kurios nors kitos valstybės (ne Lietuvos ir ne Šveicarijos) naudai⁴⁷. Iš turimų duomenų visgi lieka neaišku, ar Gabrys atliko kokią nors kitą, ne tik žurnalistinę, veiklą Lietuvos vyriausybės ar kitų oficialių institucijų užsakymu. Tačiau,

⁴² Juozo Gabrio laiškas Antanui Tūbeliui, Ženeva, 1928 11 18, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 221.

⁴³ A. Eidintas, 1992, p. 228.

⁴⁴ Agento Chaffard, Ženevos kantono slaptosios policijos stebėjimo raportas, Ženeva, 1929 08 05, in: SFA, E4320B, C.10.15, 1984/29. BD: 112.

⁴⁵ Agento Chaffard, Ženevos kantono slaptosios policijos stebėjimo raportas, Ženeva, 1929 08 05, in: SFA, E4320B, C.10.15, 1984/29. BD: 112.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Federalinės užsieniečių policijos pastabos, surinktos iš Vo kantono policijos ir teisingumo departamento pareigūnų Dumuid ir Bonzon bei Federalinės viešųjų reikalų ministerijos pareigūno Mathez, Bernas, 1935 02 10, in: SFA, E2001D, 1000/1552, BD: 111, B. 41. 12. Lituanie, [l. n.].

siekdami priartėti prie realaus tokios galimybės įvertinimo, turime apžvelgti taškus, kur Gabrio pretenzijos formuoti Lietuvos užsienio politiką tiesiogiai kirtosi su Lietuvos valdžios planais ir jis siūlė nebe keisti politiką, o keisti valdžią.

A. Eidinto minėtas pyktis ir nepasitenkinimas vykdoma politika bei kartu noras žūt-būt toje politikoje dalyvauti Gabrį ir jo bendradarbius stūmė į dar radikalesnius sprendimus, kurie, jų nuomone, turėjo padėti diskredituoti ne tik esamą Lietuvos politinę situaciją pasaulio akyse, bet ir išstumti iš vadovavimo vyriausybei Augustiną Voldemarą ir jį palaikančiuosius.

2. „Antivalstybinės“ propagandos pradžia ir laišakai prezidentui Antanui Smetonai

1929 m. pradžia svarbi ne tik tuo, kad Gabrys toliau skundėsi nevykusiu lietuvių darbu Ženevoje, bet ir pradėjo leisti iš tiesų antivalstybinio turinio žurnalą „Tautos sargas“, taip pat įvairių fiktyvių organizacijų vardu platinti atsišaukimus, kviečiančius nuversti neteisėtą Lietuvos valdžią. Šios publikacijos pasiekė tiek Tautų Sąjungos administraciją, tiek paprastus Lietuvos gyventojus. Istoriją apie Lietuvos gelbėjimo komiteto atsišaukimus, kuriuos lietuvių diplomatai gavo Berlyne ir Paryžiuje, o vėliau ir Lietuvoje, jau yra rašęs A. Eidintas⁴⁸, todėl tik trumpai aptarsime šių dokumentų turinį.

Pagrindinis dokumentas, kuriuo remiamasi ir kurio mintis tiek pats Gabrys, tiek jį gavusieji interpretuoja, – tai tariamos „Patriotų konferencijos“, susirinkusios 1928 m. rugsėjo pradžioje Kaune, nutarimai. Jais skelbiama, kad poperversminė vyriausybė sugriovė tautos atkurtą valstybę, įvedė nelegalų karinį režimą, išleido germanizaciją ir galiausiai Voldemaras nesugebėjo atgauti Vilniaus. Toliau teigiama, kad, veikdama antikonstituciškai ir išvaikiusi Seimą, tuometinė vyriausybė nebeturi teisės į valdžią, todėl bus kovojama, kol ji pasikeis. Kaip priemonę tam įgyvendinti įsakoma sukurti „Lietuvos gelbėjimo komitetą“, „kuris koordinuos visų partijų ir visų visuomenės sluoksnių pastangas kovoje prieš uzurpatorius, remiamus tik neatsakingos ir nepastovios jaunųjų karininkų grupės“⁴⁹. Matome, kad be paaiškinimų šis atsišaukimas buvo publikuotas prancūzakalbėje šveicarų spaudoje, o iš jos cituotas kaip realaus įvykio įrodymas⁵⁰. Tą patį 1929 m. pavasarį panašus atsišaukimas pasirodo ir vokiškojoje šveicarų spaudoje⁵¹. Jį lydi laišakai su nauju atsišaukimu – čia kalbama apie „Lietuvos gelbėjimo komiteto“ skyrių užsienyje, kuris pradeda darbą tuo pačiu adresu kaip Lietuvos ambasada Paryžiuje, o Petruui Klimui įsakoma nieko apie komiteto veiklą nepranešinėti vyriausybei ir saugoti jiems skirtą korespondenciją⁵². Šis „siuntinys“ apkeliauja kelias Lietuvos ambasadas ir Užsienio reikalų ministeriją, todėl greitai išaiškinama jo autorystė⁵³ – laišakai siunčiami

⁴⁸ A. Eidintas, 1992, p. 229–231, 241–242.

⁴⁹ Lietuvos patriotų Kaune rezoliucija, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 212.

⁵⁰ Juozo Gabrio laiškas [Antanui Smetonai?], [po 1929-03-08], in: *ibid.*, l. 210–211.

⁵¹ Der Bund, 1929 04 25, Nr. 140, in: *ibid.*, l. 195–196.

⁵² Lietuvos gelbėjimo komiteto II skyriaus užsienyje Atsišaukimas, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 198.

⁵³ Petro Klimo laiškas Dovui Zauniui, Generaliniam Užsienio reikalų ministerijos sekretoriui, Paryžius, 1929-04-25, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 192–194.

iš Gabrio gyvenamosios vietos prie Vevey, o kaltinimai vyriausybei pasirašius prekybos sutartį su Vokietija mažai skiriasi nuo Gabrio viešai spaudoje propaguotos pozicijos šiuo klausimu. Svarbu pažymėti, kad šių atsišaukimų forma remiasi patikrintu metodu, leidžiančiu inscenizuoti gausesnės ir įtakingesnės visuomenės grupės, negu galėjo būti iš tikrųjų, nuomonę ir siekį dalyvauti valstybės politikos pokyčiuose, netgi juos inicijuoti.

Kokie galėjo būti Juozo Gabrio ir jo pagalbininkų motyvai, siekiant ne tik viešai kritikuoti diplomatų ir vyriausybės sprendimus, bet ir imituoti perversmo šalyje galimybę? Vieną motyvą išsiaiškina patys diplomatai – tai siekis pasipelnėti. Gabrys tiesiogiai iš Ministro Pirmininko reikalauja ne tik subsidijų jo vykdomam Lietuvos populiarinimo darbui, bet ir pinigų už tai, kad neskleistų vyriausybei priešingos propagandos⁵⁴. Toks šantažo derinimas su paslaugumu nebuvo itin veiksminga schema ir bent jau Lietuvos diplomatų akyse kompromitavo teigiamą bei naudingą Gabrio biuro darbą.

Dar vienas momentas, tikriausiai stiprinęs diplomatų tiek Kaune, tiek Ženevoje nepasitikėjimą Gabrio siūlymais, tai jo tiesioginė komunikacija su Tautų Sąjungos Sekretoriatu ir jo atstovais. Gabrio kaip asmens ryšiai tikrai galėjo būti naudingi ir gelbėjo renkant informaciją Lietuvai svarbiais klausimais, bet ir čia jis neatsisakė savo „antivalstybinės“ propagandos momento.

Pirmiausia, Tautų Sąjungos Tarybos vadovams buvo rašoma dar tą patį 1929 m. pavasarį, siekiant stiprinti nepasitenkinimą prekybiniais Lietuvos ryšiais su Vokietija⁵⁵. Sekretoriatas nepateikė atsakymo besikreipiančiam Lietuvos piliečių gelbėjimo komitetui, nes buvo nutarta, jog tai šalies vidaus reikalas ir Tautų Sąjunga niekaip negali kištis į opozicijos veikimą konkrečioje šalyje⁵⁶. Tie patys konferencijos nutarimai ir kreipimasis pakartotinai siunčiami ir liepos mėnesį, pabrėžiant, kad nesulaukta jokie atsakymo⁵⁷. Aukščiausius Tautų Sąjungos Sekretoriato pareigūnus šios publikacijos ir laišakai pasiekia tų pačių metų rudenį – generalinis sekretorius juos gauna 1929 m. rugšėjo 7 d.⁵⁸ Administracijos viduje prasideda svarstymai, ar dera reaguoti į šį pakartotinį kreipimąsi ir kaip tai padaryti. Atsišaukime ir Lietuvos piliečių gelbėjimo komiteto deklaracijoje, skirtoje būtent Tautų Sąjungos pareigūnams, išsakyta mintis apie neteisėtą valdžią Lietuvoje įvertinama kaip „netikusį laišką pasirašiusiojo idėja“ ir pakartojama, kad Tautų Sąjunga negali kištis į valstybių vidaus reikalus. Panašiai apibūdinama grėsmė pasaulinei taikai – jeigu iškelti argumentai ir problemos būtų pagrįsti dokumentais ir tai keltų grėsmę, reaguoti ir spręsti šį klausimą tegalėtų tikrai pati atsakinga valstybė⁵⁹. Todėl teisinė sekcija sutinka su politinės nuomone, kad nėra įmanoma duoti reikalaujamo atsakymo Lietuvos piliečių gelbėjimo

⁵⁴ Juozo Tysliavos *Pro memoria*, Kaunas, 1929-04-27, in: *ibid.*, I. 209.

⁵⁵ Protestas prieš Tautų Sąjungos įpareigojimus Lenkų-Lietuvių konflikte. Kreipimasis į pasaulio opinią, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, I. 188–89; Kovo laiškas Adatchi, Tautų Sąjungos Tarybos vykdomajam prezidentui, Japonijos ambasadoriui, [Paryžius], 1929 07 23, in: Les Archives de la Ligue des Nations, R1851–A1–10697–10697, [I. n.]

⁵⁶ Lietuvos Piliečių Gelbėjimo komiteto laiškas p. Adatchi, Tautų Sąjungos Tarybos pirmininkui, Ženeva, 1929 03 08, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, I. 151–154.

⁵⁷ *Ibid.*, I. 156.

⁵⁸ Lietuvos Gelbėjimo Komiteto delegato užsienyje Kardelio laiškas Tautų Sąjungos Asamblėjos Prezidentui Yotaro Sugimurai, 1929 09 07, in: Les Archives de la Ligue des Nations, R1851–A1–10697–10697, [I. n.].

⁵⁹ Roddolo Aghuides laiškas Yotaro Sugimurai, Ženeva, 1929 09 13, in: *ibid.*

komitetui ir jokio atsakymo neišsiunčiama. Taip matome, kad, laviruodamas tarp savo ir Lietuvos diplomatų interesų, Gabrys imasi keistų tekstinių provokacijų tam, kad sukeltų įspūdį apie nedraugišką Lietuvai propagandą, netgi grėsmes vyriausybei, o šiai reikėtų ko nors, galinčio tiražuoti kontrpropagandą – t. y. Gabrio biuro paslaugų.

Lietuvos diplomatų diskusijose figūruojantis „Tautos sargo“ leidinys – dar vienas Juozo Gabrio ir kompanijos sugalvotas būdas atkreipti į save dėmesį. Nors buvo planuota (kaip ir su atsišaukimais), kad tai bus vykdoma anonimiškai, autorystė buvo nesunkiai atsekta. Taip nutiko ir su šiuo laikraščiu, kurio išėjo vos keli numeriai. Klimas, susiejęs šį leidinį su ambasados gautais paskviliais ir atsišaukimais, 1929 m. teigė: „Iš raštų matyti, kad „gelbėjimas“ eina iš Šveicarijos, kaip ir „Tautos sargas“.⁶⁰ Galimą autorystę, kurią norint buvo galima nesunkiai nuslėpti, pasufferavo Gabrio La Chaux apylinkių adresas ant vokų⁶¹. „Pats Gabrys, berods, visiems, kas jį klausia, griežtai užsigina. <...> Bet užpuolimai ant Sidzikausko, ant prekybos sutarties su Vokietija – tai yra kiaurai G. stilius.“⁶² Kartu su „Lietuvos gelbėjimo komiteto raštais“ diplomatai buvo gavę ir antrąjį „Tautos sargo“ numerį, komentavo jo turinį vienas kitam ir pripažino, kad mintys nebuvo itin naujos ar radikaliai kitokios, nei jie išgirdavo tiesiogiai susitikę su Gabriu ir perskaitę jo tekstuose spaudoje. Kaip pažymėjo Eidintas, Klimą labiau supykdyti turėjo Gabrių palaikančiame ir netgi giriančiame tekste pavartotas pseudonimas – K.L.Imas – tarsi nurodantis jo paramą visai vykdomai spaudos kampanijai⁶³.

Kad „Tautos sargą“ leidžia Gabrio kompanija, buvo žinoma ir Ženevoje jį sekusiems Šveicarijos saugumo pareigūnams – tik jie susidūrė su problema, kad niekaip patys negalėjo gauti minimo leidinio egzempliorių. Tačiau išsakoma „Tautų Sąjungos sluoksniuose“ vyraujanti nuomonė, jog Gabrio leidiniai neperžengia politinio oponavimo Voldemaro valdžiai ribų⁶⁴. Taip pat pridodamas pačios redakcijos pasiaiškinimas, kad jų leidinys skirtas tik stiprinti opoziciją Lietuvoje, Šveicarijoje neplatinamas ir ketinama leidybą perkelti į Prancūziją, kur bus tęsiama žodinė kova prieš vyriausybę⁶⁵. Taigi galima daryti išvadą, kad šis „antivalstybinis“ laikraštis tebuvo skirtas stiprinti nerimo ir panikos dėl neteisėtos Voldemaro ir Smetonos valdžios atmosferą, siekiant kad tai turėtų įtakos jų sprendimų vertinimui Tautų Sąjungos žurnalistų ir politikų akyse. Tai negalėjo būti ir tikriausiai nebuvo planuota kaip priemonė daryti tiesioginę įtaką veiksams prieš valdžią. Kad leidinys iš tiesų būtų antivalstybinis, reikia priešiškos valstybės įsikišimo, kurio šiuo atveju taip pat neaptikta.

Nors tą pačią garsiai nuaidėjusių atsišaukimų vasarą Gabrys siekė taikytis su Voldemaru ir vėl asmeniškai jam rašė laiškus⁶⁶ (lygia greta pakartotinai skųsdamas jo vyriausybę Tautų

⁶⁰ Petro Klimo laiškas Dovui Zauniui, Paryžius, 1929 04 25, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 194.

⁶¹ Dovo Zauniaus laiškas Václovui Sidzikauskui, Kaunas, 1929-05-10, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 189.

⁶² Petro Klimo laiškas Dovui Zauniui, Paryžius, 1929 04 25, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 194.

⁶³ A. Eidintas, 1992, p. 231.

⁶⁴ Agentas Chaffard, Ženevos kantono slaptosios policijos stebėjimo raportas, Ženeva, 1929 08 05, in: SFA, E4320B, C.10.15, 1984/29. BD: 112, [l. n.].

⁶⁵ A. Žuko, Generalinio „Sargo“ centrinio komiteto sekretoriaus laiškas Politinio Departamento Berne direktoriui, Ženeva, 1929-07-16, in: *ibid.*

⁶⁶ Juozo Gabrio laiškas Augustinui Voldemarui, Ženeva, 1929 08 02, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 168–169; Juozo Gabrio telegrama Augustinui Voldemarui, Ženeva, 1929 08 08, in: *ibid.*, l. 171.

Sąjungos vadovams), naujas Gabrio santykių su vyriausybe ir su Antanu Smetona etapas prasidėjo pasikeitus vyriausybės vadovui ir Voldemarą nušalinus nuo aktyvios politikos. Po šio įvykio Gabrys entuziastingai sveikino ne tik prezidentą („Sveikinu paliuosavus Lietuvą nuo slibino V. Tautų Sąjungos sferos labai patenkintos“⁶⁷), bet ir naująjį Ministrą Pirmininką – Antaną Tūbelį („Sveikindamas nuoširdžiai veliju geriausios kloties sunkiam ir atsakomiamam Tėvynės darbe“⁶⁸). Sveikinimo laiškuose labiausia pabrėžtas teigiamas šveicarų ir kitų šalių spaudos nusistatymas bei sukeltos demokratijos grįžimo viltys – Gabrys ragino vyriausybę kuo greičiau paskelbti apie galimą karinės padėties panaikinimą, prezidento bei Seimo rinkimus⁶⁹, ir, žinoma, šiuos žingsnius vykdyti praktiškai, nes „Lietuvai užsieny ir ypač Ženevoj nustojus gero vardo dėl V. elgimosi, nebus lengva atsitaityti“⁷⁰.

Pakartotinai Gabrio rašomi laišakai prezidentui rodo, kad į juos atsakymo nebuvo sulaukta. Eidintas teigia, kad neatsakinėti Gabriui prezidentui buvo patarta oficialiai, ir jis to laikėsi⁷¹. Iš tiesų, neturime tiesioginių Smetonos atsakymų Gabriui. Tačiau netiesa, kad Užsienio reikalų ministerija ketvirtajame dešimtmetyje vengė su juo turėti dalykinių ryšių⁷² – oficialus informacijos biuro kūrimas Ženevoje tuo metu tik prasidėjo. Politiniai patarimai ir rekomendacijos, siunčiami tiesiai prezidentui, iš tiesų apima daugiau nei asmeninio susirašinėjimo žanrą – tai platūs ir išsamūs apibendrinimai tiek apie šalies kasdienes reikalus, tiek apie idėjinius demokratijos principus, kuriais, Gabrio manymu, turėtų būti grįstas valdymas Lietuvos valstybėje. Temos ir susirašinėjimo pobūdis itin įvairūs: Ženevoje sprendžiamų santykių su Lenkija klausimų komentarai⁷³, bylos Hagos tarptautiniame teisingumo teisme dėl Klaipėdos naujienos, Lietuvai atstovaujančiųjų kritika ir pastabos⁷⁴, vyriausybės konfliktų su Vatikanu apžvalga⁷⁵, tautininkų partijos santykiai su Smetona⁷⁶ ir, žinoma, abejonės jo valdymo teisėtumu⁷⁷. Tiesa, tiek rašymo stilius, tiek tendencijos, kaip vertinami skirtingi įvykiai, kartojasi: Gabrys nevengia priminti savo išsipildžiusias politologines prognozes, o klaidas vertina kaip neišnaudotas galimybes – vis tiek būtų buvę geriau eiti jo siūlytu keliu⁷⁸. Tai buvo taikoma ir konkrečių Lietuvos delegatų pasisakymų Tautų Sąjungoje atžvilgiu,

⁶⁷ Juozo Gabrio telegrama Antanui Smetonai, Ženeva, 1929 09 25, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 146.

⁶⁸ Juozo Gabrio telegrama Juozui Tūbeliui, Ženeva, 1929 09 26, in: *ibid.*, l. 145.

⁶⁹ Juozo Gabrio laiškas Antanui Smetonai, Ženeva, 1929 12 31, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 142–142 a. p.

⁷⁰ *Ibid.*

⁷¹ A. Eidintas, 1996, p. 415.

⁷² *Ibid.*

⁷³ Juozo Gabrio laiškas Antanui Smetonai, Ženeva, 1930-10-02, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 128–132; LCVA, f. 922, ap. 1, b. 15, l. 36–46; A. Eidintas, 1996, p. 422–429; Juozo Gabrio laiškas Antanui Smetonai, Ženeva, 1930-10-23, in: LCVA, f. 922, ap. 1, b. 15, l. 103–105.

⁷⁴ Juozo Gabrio laiškas Antanui Smetonai, Ženeva, 1931-02-12, in: LCVA, f. 922, ap. 1, b. 13, l. 83–88.

⁷⁵ Juozo Gabrio laiškas Antanui Smetonai, Ženeva, 1931-06-10, in: LCVA, f. 668, ap. 2, b. 11, l. 74.

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ Juozo Gabrio laiškas Antanui Smetonai, kuriame jis kritikuoja Lietuvos politinę santvarką (Atsakymas į Smetonos publikaciją „Į Tautą“, 1931-11-24), in: LCVA, f. 922, ap. 1, b. 13, l. 91–95; A. Eidintas, 1996, p. 440–446).

⁷⁸ Pavyzdžiui, laiške Fabijonui Kemėšiui, atsakydamas į jo džiaugsmą dėl Hagos teisme patvirtintos Lietuvos teisės neužmegzti prekybinių santykių su Lenkija, Gabrys teigia, kad tai jokia diplomatų pergalė, o greičiau geras teisininkų pasirošimas, nes lietuviškoji diplomatija vis dar žemiau kritikos ribos („neegzistuojanti“) ir „jeigu mes būtume dirbę (1915–1922 m.) kaip jie dabar dirba, tai nepriklausomos Lietuvos nebūtume regėję“ (Juozo Gabrio laiškas Fabijonui Kemėšiui, Ženeva, [po 1931-10-22], in: LCVA, f. 668, ap. 2, b. 11, l. 89 a. p.).

ir bendrai vertinant užsienio politikos kryptį, kuri tuo metu beveik nekito, nepaisant Voldemaro pasitraukimo.

Išsamesnį ketvirtojo XX a. dešimtmečio pirmosios pusės interesų vaizdą matome peržvelgę daugiau asmeninės Juozo Gabrio korespondencijos: randame daugiau išsiųstų ir neišsiųstų laišku ne tik Respublikos prezidentui, bet ir kitiems aukštiems pareigūnams, taip pat atgarsių apie šių tekstų tolesnę sklaidą, kitus Gabrio kontaktus ir reakcijas į jo veiklą. Pavyzdžiui, Klaipėdos bylos sprendimo įkarštyje 1931 m. pavasarį laišką Antanui Smetonai Gabrys persiunčia Felicijai Bortkevičienei („Lietuvos žinių“ redaktorei), Antanui Krikščiukaičiui (Vyriausiojo tribunolo pirmininkui), Antanui Merkiui (Klaipėdos gubernatoriui), majorui Kalmantavičiui (Šaulių sąjungos vadui) bei Ignui Kaškeliui ir Vincui Bartuškai – seniems savo bendradarbiams⁷⁹. Dar įdomiau, kad tas pats laiškas pasklinda visuomenėje. Bent jau taip teigia vienas „Ryto“ redakcijos narių: „Tiesą reikia Jums pasakyti, kad Jūsų skundas Prezidentui, kaip ir memorandumas dėl praeitos Tautų Sąjungos Tarybos sesijos, kokiais tai būdais gaunamas ir platinamas. Bet taip intensyviai, kad sunku rasti lietuvių inteligentą, kuris būtų negavęs bent pasiskaityti. Jis padarė labai didelio įspūdžio ir platesnėje visuomenėje, smarkiai pakirto vyriausybės, o ypatinčiai p. Zaunias autoritetą.“⁸⁰ Tai dar vienas netiesioginis kelias, kaip Gabrio išsakytos mintys pasiekia Lietuvą ir daro įtaką bent jau visuomenės nuotaikoms.

Kitas pavyzdys – tai 1931–1932 m. sandūroje kilęs skandalas, kai keli Gabrio laišakai, kaip iliustruojantys lietuvių požiūrį į savo vyriausybę ir jos politiką, buvo perskaityti per lenkišką Vilniaus radijo stotį. Į šį paviešinimą pirmiausia reagavo oficiozas „Lietuvos aidas“: „Vienas kitas radio megejas Nepr. Lietuvoj nugirsta Vilniaus radiofono programą ir vadinamuosius „lietuviškus pusvalandžius“, kuriuose, be kitų skelbiamų apie Lietuvą nesąmonių, figūruoja ir Gabrio-Paršaičio, buv. „Ryto“ bendradarbio, laišakai. Tas keistas Paršaičio aliansas su Vilniaus okupantais duoda pagrindo įvairiems spėliojimams.“⁸¹ Taip pat buvo cituojami pranešimai, kad „Gabrio ir Ko laišakai busią ir toliau skaitomi, nes jie duoda suprasti „lietuvių politinį veikimą“. Vilniaus radio žinias Kaunas noris cenzūruoti, bet apie tai turis pamiršti.“⁸² Netrukus ir pats Gabrys sureagavo į šį „nesusipratimą“, pabrėždamas, kad neturi jokių ryšių su Vilniaus radijo stotimi, nėra davęs jai leidimo paskelbti skaitytus laiškus ir kad jį iškaudinęs „Lietuvos aido“ puolimas ir siejimas su Lietuvai nedraugiškos Lenkijos provokacijomis⁸³. Vokiškame tekste, iš kurio sužinome apie visas su šiuo skandalu susijusias publikacijas, svarstoma, koku būdu iš tiesų prezidentui ir kitiems asmenims keliavo privatūs laišakai, jeigu taip paprastai pasklido po šalį ir netgi pasiekė Vilnių⁸⁴. Panašus prierašas daromas ir „Lietuvos aido“ išspausdinus Gabrio paaiškinimą⁸⁵.

⁷⁹ Juozo Gabrio laiškas Antanui Smetonai, Ženeva, 1931-05-22, in: LCVA, f. 668, ap. 2, b. 11, l. 2–4.

⁸⁰ Prano Raulinaičio laiškas Juozui Gabriui, Kaunas, 1931-05-29, in: LCVA, f. 668, ap. 2, b. 11, l. 66–67.

⁸¹ Gabrys-Paršaitis Vilniaus radiofono bendradarbis? in: *Lietuvos aidas*, 1931-11-16, p. 6.

⁸² Lietuviški pusvalandžiai, in: *ibid.*, p. 7.

⁸³ Juozas Gabrys, Laiškas redakcijai, in: *Lietuvos žinios*, Nr. 285, 1931-12-15, p. 5.

⁸⁴ „Gabrys paneigė šį teiginį visuose lietuviškuose dienraščiuose...“ [mašinėrašties vokiečių k.], [po 1932-01-16], in: VUB RS, f. 155, b. 982.

⁸⁵ „P. J. Gabrys iš Šveicarijos prašo mus pranešti, kad jis su Vilniaus radiofonu jokių santykių neturįs, nesąs įgaliojęs Vilniaus radiofono skelbti jokių jo laiškų, neturįs ir neturėjęs jokių santykių su plečkaitininkais bei jų bendradarbiais, kaip buvo rašyta „Lietuvos Aido“ 261 nr. Priimdami dėmesin šį paaiškinimą, iš kurio išeina, kad Vilniaus radiofonas yra pasielgęs savavališkai, negalime susilaikyti neiškėlę kito nemažiau svarbaus ir įdomaus

3. Žurnalistinės ambicijos perauga į diplomatines

1932 m. Gabrys ima rašyti tiesiogiai Dovui Zauniui – tarsi pamiršęs buvusį abipusį nepasitenkinimą ir susidūrimus Ženevoje, bando ieškoti susitaikymo su vyriausybe ir jos paramos stiprinant prolietuvišką propagandą. Į užsienio reikalų ministrą kreipdamasis kaip „vienas valstybės įkūrėjų, vienas Klaipėdos krašto atvaduotojų“⁸⁶, Gabrys pabrėžia Klaipėdos krašto gynimo nuo Vokietijos svarbą, netgi drąsina Zaunių, kad dar ne vėlu atitaisyti klaidas, jo padarytas derybose su Lenkija, būnant atstovu Ženevoje⁸⁷. Tiesa, Gabrys atsakymo į šiuos laiškus nesulaukia ir lygia greta prezidentui siunčia Zaunių kompromituojančias telegramas: „Vokiečiai rengiasi pulti Klaipėdą. Apsisaugokite, nesiuskite neištikimo Zauniaus, įgaliokite Klimą.“⁸⁸ Šioje situacijoje Vokietijos iniciatyva aštrinti Klaipėdos klausimą dėl neva Lietuvos pažeidžiamo jos statuto ir neteisėtų savivaldos rinkimų iš Lietuvos vyriausybės pozicijos buvo matoma kaip perdėtas padėties eskalavimas⁸⁹. Tad, stengdamasis kuo mažiau reaguoti į Vokietijos provokacijas ir laukdamas oficialių Tautų Sąjungos nurodymų, Zaunius kaip tik nesureikšmino pasikartojančių skundų ir atsakymo į juos sprendimą paliko Tautų Sąjungos teisininkams⁹⁰. Gabriui toks kelias atrodė kaip neveiklumas, delsimas ir abejingumas – šie kaltinimai lietuvių diplomatams kartosis dar kelerius metus po aptariamo įvykio. Kodėl jam buvo svarbu diskredituoti lietuvių diplomatų veikimo strategijas ir konkrečius asmenis?

Paprasčiausią atsakymą randame įvardytą paties Gabrio žodžiais – tam, kad jis arba jį palaikantis asmuo užimtų vadovaujamą postą Užsienio reikalų ministerijoje ir galėtų keisti visą Lietuvos politiką Tautų Sąjungoje. Apie šias ambicijas sužinome iš Gabrio laiškų teisingumo ministrui Aleksandrui Žilinskui: „Pirmu dalyku Zaunius turi būti pavyrtytas ir jo portfelį turėtum (*interim*) paimti pats. <...> Jeigu Tamsta paimtum bent laikinai Užs. Reik. Min. portfelį, aš apsiimu tamstai visu nuoširdumu ir stropumu padėti išpauoti Genevoj Klaipėdos bylą neilgiau kaip per mėnesį laiko, tam laikui turi pasišvesti ir dvigubai, trigubai padirbėti.“⁹¹ Gabrys taip bandė priešintis Klaipėdos bylos patekimui į Tarptautinį teisingumo teismą, nes manė, kad ten Vokietijos pergalė neišvengiama. Bet taip pat, jo požiūriu, tokie konkretūs konfliktai ir Lietuvai nepalankūs sprendimai galėjo silpninti pasitikėjimą diplomatais ir išprovokuoti realius pokyčius. Tai teikė vilčių Gabriui pačiam grįžti į Lietuvos užsienio politiką, nebe ją komentuojant, o vykdam. Taip pat buvo tikima, kad visomis priemonėmis galima ir būtina siekti tikslo, nors tai nereikšė, kad nėra nuoširdžiai rūpinamasi Lietuvos reikalais.

klausimo: Ar p. Gabrys įgaliotų ir ką įgaliotų jo *atskiriems asmenims* rašytus laiškus multiplikuoti rotatorium ir ypatingu būdu platinti? Ir kuriuo būdu jo rašytų laiškų turinys pasiekdavo ne tiktai adresatus?“, in: *Lietuvos aidas*, Nr. 285, 1931-12-15, p. 1.

⁸⁶ Juozo Gabrio laiškas Dovui Zauniui, Ženeva, 1932-02-13, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 80.

⁸⁷ Juozo Gabrio laiškas Dovui Zauniui, Ženeva, 1932-11-13, in: VUB RS, f. 155, b. 982, [l. n.].

⁸⁸ Juozo Gabrio telegrama Antanui Smetonai, 1932-02-09, in: *ibid.*

⁸⁹ Dovo Zauniaus telegrama Eric Drummond, Tautų Sąjungos Generaliniam Sekretoriui, Kaunas, 1932-02-09, in: VUB RS, f. 155, b. 982, [l. n.].

⁹⁰ Tautų Sąjunga. Tarybos ir Lietuvos vyriausybės susirašinėjimas. Klaipėdos teritorija. Lietuvos vyriausybės pareiškimas su Generalinio sekretoriato priedu, Ženeva, 1932-02-10, in: *ibid.*

⁹¹ Juozo Gabrio laiškas Tiesingumo Ministrui [Aleksandrui Žilinskui], Ženeva, 1931-05-24, in: LCVA, f. 688, ap. 2, b. 11, l. 31–32.

Atrodo, kad Užsienio reikalų ministerijos nuomonė apie Gabriį ir jo siūlomus sandėrius švelnėja būtent ketvirtąjo dešimtmečio viduryje – sukuriamas biuras ir platinami Lietuvos valdžiai palankūs komunikatai. Be to, ir pats Gabrys keičia toną privačioje korespondencijoje: Zauniui pataria, kaip elgtis Mandžūrijos konflikto atveju – palaikyti Japoniją, nes geri santykiai su ja gali padėti sėkmingiau nagrinėti Klaipėdos ir Vilniaus klausimus, užsimena apie bendradarbiavimą su Klimu⁹². Netgi Smetonai siūsti laišškai grįžta į reportažo žanrą – daugiau informuojama arba patariama, o ne reikalaujama ir skundžiamasi⁹³. Gabrys toną keičia ir dėl praktinių priežasčių – kadangi jam gresia deportacija iš Šveicarijos dėl prekybinių ir finansinių dalykų, vėl tikisi posto Lietuvoje: „Atsižvelgiant į tai, kad Šveicarijos žemė tampa vis labiau ir labiau nesvetinga ir Lietuvoje yra pasikeitusios politinės aplinkybės, man buvo pasiūlyta greitu laiku palikti Šveicariją.“⁹⁴ Pasikeitus Užsienio reikalų ministerijos administracijai Gabrys ir jo kolegijos tuoj pat užmezga santykius su naujuoju užsienio reikalų ministru – Stasiu Lozoraičiu⁹⁵. Gabrio nesutarimams su Šveicarijos policija sėkmingai išsprendus ir jam gavus leidimą toliau gyventi šioje šalyje bendradarbiavimas įgauna pagreitį⁹⁶. Taip išaiškėja naujas sumanymas – Ženevoje įkurti Lietuvos konsulatą, kuris rūpintųsi ne tik prekybiniais, bet, žinoma, ir politiniais Lietuvos reikalais. Ragindamas jau minėtą anoniminių susirašinėjimo adresatą energingai veikti, Gabrys teigia, kad šiai minčiai pritaria Smetona, o Lozoraitis irgi neturėtų priešintis: „Visi dalykai rišasi, Jei būtų dabar išspręsta gen. kons. klausimas mano naudon, tas man žymiai palengvintų [...] išsprendimą mūsų naudai, ir aš gaučiau neabejotiną postą ir priimtina pasiūlymą ir nereiktų tąsytis [...]“.⁹⁷ Tad Gabrio politinės ambicijos vis stipriau nukreipiamos diplomatinio posto Šveicarijoje įgyjimui – posto, kuris sujungtų ir atspindėtų tiek praktinius, tiek politinius jo siekius⁹⁸.

Atstovybės kūrimas, kaip ir Informacijos biuro veikimo stiprinimo klausimai, vėl iškyla 1939 m., itin permainingu ir grėsmingu visai Europai laikui. Šiame etape, dar neprasidėjus Antrajam pasauliniam karui, ima ryškėti ir galutinis Tautų Sąjungos, kaip taiką Europoje užtikrinančios organizacijos, praktinis žlugimas ir idėjinės reputacijos praradimas⁹⁹. Tačiau pora metų prieš tai Lietuva kaip tik atkuria savo nuolatinę atstovybę prie Tautų Sąjungos. Štai taip šį įvykį atsimena Albertas Gerutis: „Lietuvos Nuolatine Delegacija prie Tautų Sąjungos atgaivinta tik po 10 metų, 1937 m. vasarą. Gen. štabo

⁹² Juozo Gabrio laiškas Dovui Zauniui, Ženeva, 1933-02-23, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 72–75.

⁹³ Juozo Gabrio slaptas pranešimas prezidentui Antanui Smetonai apie tarptautinio gyvenimo peripetijas, Ženeva, [19]35 01 04, LCVA, f. 922, ap. 1, b. 13, l. 30–32; A. Eidintas, 1996, p. 446–449; Juozo Gabrio laiškas Antanui Smetonai, Ženeva, 1935-10-29, in: VUB RS, f. 155, b. 980, l. 501.

⁹⁴ Juozo Gabrio laiškas nežinomam adresatui, Ženeva, 1935-12-27, in: VUB RS, f. 155, b. 974, [l. n.].

⁹⁵ Juozo Gabrio laišakai nežinomam adresatui, Ženeva, 1935-12-07; 1935-12-28, 1936-01-16; in: VUB RS, f. 155, b. 980, l. 493–500.

⁹⁶ Nors laiške Gabrys teigia, kad turi lietuvišką Ciuricho konsulato 1934 12 20 išduotą ir 1935 12 27 atnaujintą pasą, kuris galioja iki 1937 12 16 (Juozo Gabrio laiškas B. Mean, Ženeva, 1936-02-14, in: VUB RS, f. 155, b. 974, [l. n.]), iš tiesų Gabrio šeimos leidimo gyventi Šveicarijoje problema buvo išspręsta tik 1937 05 29 (Kazio Bizausko laiškas Juozui Gabriui, Klaipėda, 1937-02-23, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 50–51).

⁹⁷ Juozo Gabrio laiškas nežinomam adresatui, Ženeva, 1936-01-16, in: *ibid.*, l. 500.

⁹⁸ Apie kitus Gabrio pragyvenimo šaltinius, gaunamas lėšas ir jų problemišumą daugiau žr.: M. Šipelytė, 2021, p. 43–45.

⁹⁹ F. P. Walters, 1952, p. 784–800; M. Fosse, 1998, p. 142–160; P. David, 2000, p. 140–142, 331–334.

pulkininkas Kazys Škirpa, daug metų išbuvęs karo atstovu Berlyne, paskirtas nuolatinio delegatu, o aš nuo pat pradžios ėjau delegacijos sekretoriaus pareigas. Mūsų vyriausybė, atkurdamą atstovybę Ženevoje, norėjo pabrėžti Lietuvos prisirišimą prie Tautų Sąjungos principų ir kolektyvinio saugumo, nors savaime mūsų patyrimas ženeviškame forume nebuvo džiuginantis. Greičiau galima jį pavadinti visais atžvilgiais kupinu nusivylimu.¹⁰⁰ Šiame fone, jau po metų nuo pakartotinio atstovybės atidarymo, Gabrys vėl mato šansą gauti diplomato vietą ir rašo Lozoraičiui: „Motyvai dėlėi kurių Tamsta atsisakai mane pristatyti yra nepagrįsti. <...> Neina [kalba] apie akreditavimą prie šveicarų vyriausybės, bet prie Tautų Sąjungos, kur, aš manau, Tamsta neabejoji mano kompetetingumu“ (p. 24); „Man yra žinoma iš patikimo šaltinio, kad ponas Prezidentas mano paskyrimui pritarė. <...> Kokiais sumetimais man yra svarbus šis paskyrimas aš išdėsčiau p. Urbšui. <...> Gali būti tikras, kad nuo mano paskyrimo prie Tautų Sąjungos, nei Lietuvos garbė nei interesai nenukentės.“¹⁰¹ Šiam darbui diplomatijos vadovų rezervacijos tikriausiai buvusios tos pačios – Gabrio nepastovumas, keisti ir vis kintantys ryšiai, ne visada aiškios priemonės savo tikslui pasiekti, jo palaikomas kontroversiškos asmenybės įvaizdis. Žinoma, panašų nerimą jautė ir tuo metu paskirtasis atstovas Kazys Škirpa¹⁰², o šie su Gabriu buvo pažįstami dar nuo darbo Karaliaučiaus konsulate laikų. Tačiau tiesioginio jų susidūrimo dėl postų ar Lietuvos interesų gynimo Ženevoje šaltiniuose nerandame. Gal iš tiesų tai nebebuvo ką nors Europos politikoje lemianti diplomatinės tarnybos vieta?

Dar po metų Gabrys jau rašo grįžęs į Paryžių, „atnaujinęs senas ir užmezgęs naujas pažintis ir pradėjęs didijį informavimo darbą“¹⁰³ ir kad pasirašinėja kaip Tautų biuro Paryžiuje direktorius¹⁰⁴. Šio persikėlimo priežastis aiškindamas Tautų Sąjungos susmukimu ir Ženevos tarptautinės reikšmės praradimu, Gabrys grįžta į Lietuvą prieš pat Klaipėdos okupaciją¹⁰⁵, būtent iš čia, o vėliau vėl iš Paryžiaus stebi 1939 m. įvykius. Jį ypač jaudina nekenčiamo nacizmo įsigalėjimas, idėjine ir materialine prasme apėmęs dalį Lietuvos. Nežinome, ar Gabrys klausėsi Adolfo Hitlerio kalbos 1939 m. pavasarį Klaipėdos teatro aikštėje, bet jis liūdnam sutiko su Kazimiero Matulaičio laiške išsakyta mintimi: „Nuo tautininkų atkrinta lietuviškas elementas. Užtat stipriai laikosi svetimtaučiai, tapę Lietuvos „tautininkais“.¹⁰⁶

Prasidėjęs Antrajam pasauliniam karui, belaukiant Vilniaus „atgavimo“, Gabrys, kaip Pirmojo pasaulinio karo metais, kreipiasi į „Laisvąjį pasaulį“ už Atlanto – JAV lietuvius. Nors netikėdamas galima Lietuvos okupacija, jis skatina kurti visus Amerikos lietuvius vienijančią organizaciją ir remti propagandos akcijas Europoje – senu ir jo patikrintu me-

¹⁰⁰ Albertas Gerutis, Karas ar taika tarp Lietuvos ir Lenkijos? in: *Dirva*, 1980-06-26, Nr. 26, p. 7.

¹⁰¹ Juozo Gabrio laiškas Stasiui Lozoraičiui, Ženeva, 1938-04-29, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 24–25.

¹⁰² Broniaus Kazio Balučio laiškas Užsienio reikalų ministerijai, Londonas, 1939-02-15, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, p. 17; Liste des Représentants Permanents près la Société des Nations, Genève, 1937, p. 31.

¹⁰³ Juozo Gabrio laiškas Petriui Klimui ir Broniui Kaziui Balučui, Paryžius, 1939-01-09, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 20–21.

¹⁰⁴ Juozas Gabrys, Apie Lenkijos-Didžiosios Britanijos sutartį, [po 1938 m.], in: VUB RS, f. 155, b. 963, l. 557–578.

¹⁰⁵ Juozo Gabrio laiškas Dr. Insabato, Klaipėda, 1939-03-08, in: VUB RS, f. 155, b. 974, [l. n.].

¹⁰⁶ Kun. K. A. Matulaičio MIC laiškas Juozui Gabriui, Kaunas, 1939-04-22, in: VUB RS, f. 155, b. 974, [l. n.].

todu¹⁰⁷. Visgi, kalbėdamas apie neprognozuojamai besiklostantį karą ir jo perspektyvas, laiške tuometiniam Ministrui Pirmininkui Gabrys išreiškia abejonę propagandinio darbo tęstinumu: „Balsas pavienio, privačio asmens nedaug reiškia. Be mandato, be organizacijos ką gali padaryti. <...> Dabar mus būklė yra skirtinga, dabar mus propaganda turėtų susirūpinti vyriausybė. Kuo ne visos valstybės turi šiandien Informacijų Propagandos ministerijas, komisariatus, biurus. Mums pradžiai užtektų gerai suorganizuoti spaudos biuro Prancūzijoje, paskui sulig reikalo galima būtų išplėsti.“¹⁰⁸ Jis išvis nebekalba apie galimą politinę savo veiklą ar pakartotinį grįžimą į Lietuvą, suvokdamas, kad jo ilgai pranašautas naujas pasaulinis karas visgi virto realybe.

Išvados

Juozo Gabrio politinė veikla tarpukariu prie Tautų Sąjungos Ženevoje reiškėsi keliais būdais: kaip Lietuvos diplomatų kritika, oponavimas vyriausybės vykdomai užsienio politikai ir siekis užimti diplomatinį postą. Lietuvių diplomatai kritikuoti tiek už jų priimamus sprendimus, tiek už asmeninius veikimo būdus, iniciatyvas, o labiausiai – už praleistas progas viešinti Lietuvai svarbius klausimus. Gabrys nevengdavo vis priminti savo politologinių prognozių, kurios išsipildydavo, nes, anot jo, nebuvo klausoma jo patarimų. Jis taip pat gana atkakliai pabrėždavo diplomatų pralaimėjimus, o mažų pergalių nelaikė vertomis dėmesio, kol svarbiausi teritoriniai klausimai – Vilniaus ir Klaipėdos – nėra iki galo išspręsti. Nors Gabrio veikimas Smetonos valdžios opozicijoje drauge su krikščionių demokratų partija buvo matomas ir žinomas diplomatinuose sluoksniuose, jo propagandos ir informavimo paslaugos bei tarpininkavimas nebuvo itin viešinami – tai ir jo paties pasirinktas pusiau legalios veiklos kelias, ir partijos lyderių taktika per daug neišsišokti, visgi išnaudojant Gabrio pažintis bei galimybes.

Laiškai prezidentui Antanui Smetonai (kurie patekdavo ir į viešumą) buvo rašomi ne tik kaip asmeninio turinio pranešimai, bet ir kaip pusiau vieši manifestai, kuriuose Gabrys apžvelgdavo politines aktualijas ir aiškindavo savo idėjas konkrečiais klausimais. Nuo publikacijų spaudoje jie skyrėsi pasiūlymais, kaip derėtų keisti, tobulinti ar išvis pertvarkyti užsienio ir vidaus politikos veikimą. Kadangi šie tekstai nebuvo cenzūruojami, jie geriausiai atskleidžia Gabrio politinių idėjų turinį ir jo siekius politikoje. Nors laviruodamas tarp savo ir Lietuvos interesų, Gabrys imdavosi keistų propagandinių akcijų – „antivalstybinio“ turinio atsišaukimų platinimo ar net galimo valstybės perversmo imitavimo, tai tebuvo reklaminis triukas, imituojuantis priešišką Lietuvai propagandą tam, kad, siekdama nuo jos apsiginti, vyriausybė finansuotų Gabrio proletuvišką veiklą. Galime klausti, ar Lietuvos, kaip politiškai nestabilios valstybės, įvaizdžio kurstymas galėjo būti palankus Lietuvos „priešams“, ir turime sutikti, kad tuo buvo galima pasinaudoti, bet antivalstybinė veikla galima tik su priešiškos valstybės įsikišimu, kurio šiuo atveju nebuvo.

¹⁰⁷ Juozo Gabrio viešas laiškas Jungtinių Amerikos Valstijų lietuvių organizacijoms, [La Chauz?], 1939-10-01, in: VUB RS, f. 155, b. 976, [l. n.].

¹⁰⁸ Juozo Gabrio laiškas Ministrui Pirmininkui [Jonui Černiui?], [Paryžius?], 1939-10-17, in: VUB RS, f. 155, b. 974, [l. n.].

Gabrio politinių ambicijų analizė atskleidė, kad pagrindinis jo siekis buvo turėti pastovų diplomatinį postą kurioje nors Lietuvos ambasadoje Europoje, Užsienio reikalų ministerijoje, o geriausia – tapti oficialiu vyriausybės atstovu Ženevoje, ambasadoriumi prie Tautų Sąjungos. Tai lėmė jo įsitikinimas, kad prieš Pirmąjį pasaulinį karą įgytas įdirbis Vakarų Europos politinėje arenoje turi pasitarnauti Lietuvai, ir, žinoma, būti jos įvertintas. Šiam siekiui paskatas sudarė, jo požiūriu, nedemokratiškas šalies valdymas po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, diplomatų dominuojama ir europinėje politikoje svarbi tarpukario Ženevos aplinka ir lietuvių diplomatų nesėkmės šioje erdvėje – Gabrys visas jas matė kaip galimybes sau iškilti. Tolesniuose tyrimuose galbūt įmanoma kelti klausimą – ar lietuviai būtų sėkmingiau pasirodę europinėse derybose be Gabrio šaržų, ar Gabrys būtų sėkmingiau pasirodęs tose pačiose derybose turėdamas sprendimo priėmimo galią?

Bibliografija

- Augustaitis J., 1966 – Jonas Augustaitis, *Antanas Smetona ir jo veikla*, Chicago, 1966.
- Bregman A., 1932 – Alexandre Bregman, *La Politique de la Pologne dans la Société des Nations*, Paris, 1932.
- Bukaitė V., 2013 – Vilma Bukaitė, *Lietuvos Respublikos politiniai ir diplomatiniai santykiai su Prancūzija 1919–1940 m.*, daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija (05 H), Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013.
- Bukaitė V., 2016 – Vilma Bukaitė, *Nepriklausomybės Akto signataras Petras Klimas*, Vilnius, 2016.
- Butkus Z., 1993 – Zenonas Butkus, *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais*, Vilnius, 1993.
- Butkus Z., 1998 – Zenonas Butkus, *SSRS intrigos Baltijos šalyse, 1920–1940*, Kaunas, 1998.
- Colliander B. E., 1935 – B. E. Colliander, *Die Beziehungen zwischen Litauen und Deutschland: Während der Okkupation 1915–1918*, Abo [Turku]: [s. n.], 1935.
- Consultations, 1928 – *Consultations de MM. Geouffre Lapradelle, Louis le Fur et André N. Mandelstam concernant La force obligatoire de la décision de la Conférence des Ambassadeurs du 15 mars 1923*, Paris, 1928.
- ČiPLYTĖ J. V., 2016 – Joana Viga ČiPLYTĖ, *Eduardas Turauskas (1896–1966). Ateitininkas, teisininkas, žurnalistas, diplomatas, Lietuvių katalikų mokslo akademijos narys*, Vilnius, 2016.
- David P., 2000 – Paul David, *L'Esprit de Genève. Histoire de la Société des Nations. Vingt ans d'efforts pour la paix*, Genève, 2000.
- Demm E., 2002 – E. Demm, *Ostpolitik und Propaganda im Ersten Weltkrieg*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2002.
- Demm E., Nikolajew Ch., 2013 – E. Demm, Ch. Nikolajew, sud., *Auf Wache für die Nation. Erinnerungen. Der Weltkriegsagent Juozas Gabrys berichtet (1911–1918)*, Frankfurt am Main: PL Academic Research, 2013.
- Eidintas A., 1992 – Alfonsas Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas*, Vilnius, 1992.
- Esculles J., Petronis V., 2016 – J. Esculles, V. Petronis, „Self-proclaimed Diplomats: Catalan-Lithuanian Cooperation during WWI“, in: *Nationalities Papers*, 2016, t. 44, Nr. 2, p. 340–356.
- Farrokh M., 1991 – M. Farrokh, *La Pensée et l'action d'Edmont Privat (1889–1962). Contribution à l'histoire des idées politiques en Suisse*, Berne: Peter Lang, 1991.
- Fosse M., 1998 – Marit Fosse, *La Société des Nations – ou l'Histoire d'une institution moderne oubliée*, Genève, 1998.
- Gerutis A., 1982 – Albertas Gerutis, *Dr. Dovas Zaunius: Mažosios Lietuvos sūnus – Nepriklausomos Lietuvos valstybės užsienių reikalų ministras*, Cleveland [Ohio], 1982.
- Gerutis A., 1981 – Albertas Gerutis, *Pulk. Kazys Škirpa – sukilimo inspiratorius*, London, 1981.

- Grandjean M., 2018 – Martin Grandjean, *Les réseaux de la coopération intellectuelle. La Société des Nations comme actrice des échanges scientifiques et culturels dans l'entre-deux-guerres*, Thèse de Doctorat: Histoire, Université de Lausanne, Lausanne, 2018.
- Halecki O., 1920 – Oskar Halecki, *Liga Narodow*, Poznan, 1920.
- Héliard M., 1932 – Madleine Héliard, *Le Statut international du Territoire de Memel*, Thèse pour le Doctorat: Université de Paris, Faculté de droit, Paris, 1932.
- Hoffman J. H., 1972 – J. H. Hoffman, „V. Stepankovsky. Ukrainian Nationalist and German Agent“, in: *The Slavonic and East European Review*, 1972, Vol. 50, No. 121, p. 594–602.
- Jakštas A., 1919 – Adomas Jakštas, *Lietuva ir Tautų Sąjunga*, Kaunas, 1919.
- Kalijarvi Th. V., 1937 – Thorsten V. Kalijarvi, *The Memel Statue, Its Orgin, Legal Nature, and Observation to the Present Day*, London, 1937.
- Kasparavičius A., 2002 – Algimantas Kasparavičius, „Don Kichotas prieš Prometėją: tarpukario lietuvių-lenkų iracionalioji diplomatija“, in: *Darbai ir dienos*, 2002, p. 50–71.
- Kilinskas K., 2018 – Kęstutis Kilinskas, *Civilinės ir karinės valdžios sąveika Lietuvoje 1918–1940 m.*, daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija (05 H), Vilnius: Vilniaus universitetas, 2018.
- Klimas P., 1923 – Petras Klimas, *Mūsų kovos dėl Vilniaus 1323–1923 m.*, Kaunas, 1923.
- Klimas P., 1991 – Petras Klimas, *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, Vilnius, 1991.
- La Societé des Nations, 1926 – *La Societé des Nations. Constitution et Organisation*, Genève, 1926.
- Laurinavičius Č., 1992 – Česlovas Laurinavičius, *Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutartis (1920 m. liepos 12 d. sutarties problema)*, Vilnius, 1992.
- Leroy M., 1932 – Maxime Leroy, *La Societé des Nations. Guerre ou paix?* Paris, 1932.
- Merkelis A., 1964 – Aleksandras Merkelis, *Antanas Smetona: jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1964.
- Pivoras S., 2009 – Saulius Pivoras, „Juozas Gabrys, Karlas Lindhagenas ir lietuvių-švedų ryšiai XX a. pradžioje“, in: *Istorija*, Nr. 74, 2009, p. 23–32.
- Rutenbergas G., 1931 – Giršas Rutenbergas, *Tautų Sąjunga: jos idėjos plėtojimosi ir susikūrimo apžvalga, organizacija, tikslai, Lietuvos klausimai T. Sąjungoje ir T. Sąjungos paktas*, Kaunas, 1931.
- Senn A. E., 1966 – Alfred Erich Senn, *The Great Powers, Lithuania and The Vilna Question 1920–1928*, Leiden, 1966.
- Senn A. E., 1996 – Alfred Erich Senn, „Antanas Viskantas: A Lithuanian with Polish Friends“, in: *Lietuvos Atgimimo istorijos studijos*, t. 8, Asmuo: tarp tautos ir valstybės, sud. E. Motieka [et al.], Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 312–320.
- Sidzikauskas V., 1936–1937 – Vaclovas Sidzikauskas, *Diplomatinė istorija*, Klaipėda, 1936–1937.
- Sidzikauskas V., 1994 – Vaclovas Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatijos paraštėje*, Vilnius, 1994.
- Suski M., 2011 – Markku Suski, „The Autonomy of Memel“, in: *Sub-State Governance through Territorial Autonomy. A Comparative Study in Constitutional Law of Powers, Procedures and Institutions*, Berlin, 2011, p. 39–77.
- Šipelytė M., 2019 – Monika Šipelytė, *Šveicarijos lietuvių politinė ir diplomatinė veikla 1915–1919 m. Lietuvos valstybingumo klausimu*, daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija (05 H), Vilnius: Vilniaus universitetas, Lietuvos istorijos institutas, 2019.
- Šipelytė M., 2021 – Monika Šipelytė, „Juozo Gabrio veikla Tautų Sąjungos užkulisiuose: žurnalistika ar diplomatija?“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2021, t. 48, p. 33–51.
- Tautų Sąjungos tikslai ir santvarka, 1932 – *Tautų Sąjungos tikslai ir santvarka*, vertėjas Eduardas Turauskas, Kaunas: Vyriausiasis Tautų Sąjungos sekretarijatas mokytojams naudotis, 1932.
- Turauskas E., 1990 – Eduardas Turauskas, *Lietuvos nepriklausomybės netenkant*, Vilnius, 1990.
- Vilkelis G., 2006 – Gintautas Vilkelis, *Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje*, Vilnius, 2006.
- Voldemaras A., 1992 – Augustinas Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius, 1992.
- Voldemaras A., 1976 – Augustinas Voldemaras, *Raštai*, Chicago, 1976.
- Walters F. P., 1952 – Francis Paul Walters, *A History of the League of Nations*, London, 1952.

- Watson D. R., 1995 – D. R. Watson, „Jean Pélissier and the Office Central des Nationalités, 1912–1919“, in: *The English Historical Review*, 1995, Vol. 110, No. 439, p. 1191–1206.
- Widding K. M., 1930 – K. M. Widding, *Lithuania and the Vilna Conflict*, Memel, 1930.
- Zimmern A., 1936 – Alfred Zimmern, *The League of Nations and the Rule of Law 1918–1935*, London, 1936.
- Žalys V., 2007 – Vytautas Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*. I tomas, Vilnius, 2007.
- Žepkaitė R., 1980 – Regina Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje: Lietuvos–Lenkijos santykiai 1919–1939 m.*, Vilnius, 1980.